

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА**

ГОМОТЮК ОКСАНА ЄВГЕНІВНА

УДК 94 (477): 001. 891

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК
НАУКОВИХ ЗАСАД УКРАЇНОЗНАВСТВА
(90-ті рр. ХІХ – ПЕРША ТРЕТИНА ХХ ст.)**

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ 09. 00. 12 – УКРАЇНОЗНАВСТВО

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ
ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК**

КИЇВ – 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі українознавства Тернопільського національного економічного університету, у відділі історичних і теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

Науковий консультант: доктор історичних наук, професор
Калакура Ярослав Степанович,
провідний науковий співробітник відділу
історичних і теоретико-методологічних проблем
українознавства Науково-дослідного інституту
українознавства МОН України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Даниленко Віктор Михайлович,
завідувач відділу історії України другої половини
XX ст. Інституту історії України НАН України

доктор історичних наук, професор
Борисенко Валентина Кирилівна,
провідний науковий співробітник відділу
національної культури Науково-дослідного
інституту українознавства МОН України

доктор історичних наук, професор
Юрій Михайло Тодорович,
завідувач кафедри соціально-економічних
наук Чернівецького торговельно-економічного
інституту

Захист відбудеться «5» червня 2008 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.126.01 в Науково-дослідному інституті українознавства МОН України (01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Науково-дослідного інституту українознавства МОН України за адресою 01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18.

Автореферат розісланий «3» травня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

І. О. Ворончук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, 6 розділів, що охоплюють 18 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, який становить 108 сторінок і вміщає 1133 позицій. Загальний обсяг дисертації – 510 с.

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розбудови Української держави, утвердження її соборності, національної ідентичності українців орієнтує дослідників на те, як стверджує Президент України В. Ющенко, щоб «...подивитися на нашу історію поглядом національної гідності, а отже, відкинути нав'язані ззовні міфи і стереотипи»¹, успадковані від тоталітарного минулого. Суспільні виклики об'єктивно зумовлюють потребу наукового осмислення буття українського народу в цілісності, а це спроможне забезпечити українознавство як інтегративна система знань про Україну та українство. У ньому адекватно акумулюється синтез надбань, нагромаджених за багатомісячну історію інтелектуальної та духовної творчості українства у процесі розвитку його матеріального і культурного потенціалу. Українознавство як компонент науки і освіти, базуючись на національних традиціях і спадщині минулого, органічно засвоюючи цінності європейської та світової цивілізації, відіграє дедалі більшу роль у динамічних процесах трансформації українського суспільства. Історія формування і становлення українознавства як науки, його розвиток у складних умовах Російської та Австро-Угорської імперій, у добу радянського тоталітаризму, осмислення внеску в цей процес інтелектуальних сил материкової України та діаспори – це важлива й актуальна дослідницька проблема, не вирішена нині на належному рівні. В історії становлення та інституціалізації українознавства важливе місце посідає період 90-х рр. XIX – першої третини XX ст., коли закладалися його основи як науки та навчальної дисципліни, нагромаджувався унікальний досвід українознавчих досліджень, який не втратив свого значення і на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми «Джерела та історіософські засади українознавства як науки та навчальної дисципліни» (номер державної реєстрації 0104 V 003354), що належить до Комплексної наукової програми Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Об'єктом дослідження є діяльність наукових осередків і провідних учених 90-х рр. XIX – першої третини XX ст., наукові та науково-популярні

---

¹ Ющенко В. А. Нація, яка ходить на цій землі від часів Трипілля (Промова Президента України Віктора Ющенка на VI Всесвітньому форумі українців) // Українське слово. – 2006. – 23–29 серпня. – С. 3–4.

праці з українознавства, які відображають визрівання та утвердження його теоретико-методологічних засад.

Предметом дисертаційної роботи визначено процес визрівання, становлення і тенденції розвитку наукових основ українознавства як цілісної системи знань про Україну та українців.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 90-ті рр. XIX – першу третину XX ст., тобто період, коли на тлі національно-культурного відродження українства, піднесення суспільно-політичних рухів активізувався процес наукового осмислення української минувшини, започатковувалися нові підходи до наукових досліджень, збагачувалася їхня джерельна база, опрацьовувалися нові методики українознавчих досліджень у контексті наукового синтезу.

Географічні межі дисертаційної роботи – це етнічна територія України з урахуванням тогочасної державної належності та адміністративно-територіального поділу, а також місця локалізації українознавчих осередків у діаспорі.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні процесу становлення і розвитку наукових засад українознавства в 90-х рр. XIX – першій третині XX ст., в аналізі з цієї точки зору діяльності наукових осередків і провідних українознавців, синтезі їхніх інтелектуальних надбань з усіх компонентів знань про Україну та українство.

Реалізація цієї мети зумовила вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати сучасний стан наукового розроблення теми і шляхом ретроспективи обґрунтувати періодизацію історіографії проблеми, сформулювати джерельний комплекс дослідження;
- здійснити системний аналіз процесу визрівання, становлення і розвитку наукових засад українознавства, з'ясувати їхню суть та методологічне значення;
- дослідити еволюцію наукових засад українознавства через призму праць провідних науковців, визначити домінуючі українознавчі конструкції на кожному етапі його розвитку;
- розкрити значення концептуальних підходів до визначення завдань і функцій українознавства таких його основоположників і теоретиків, як М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський та ін.;
- проаналізувати процес структурно-організаційного розвитку українознавства, становлення його освітніх і дослідницьких інституцій, акцентуючи увагу на виокремленні українознавчого сегмента в структурі науки загалом і його трансформації в інтегровану систему знань про

Україну та українців, на ролі вчених Харківського, Київського, Одеського, Львівського і Чернівецького університетів, їхніх українознавчих осередків;

- дослідити на основі компаративного аналізу внесок наукових товариств у розбудову українознавства та еволюцію принципів і методів наукового пізнання;
- відтворити масштабність та інтенсивність українознавчих студій в умовах українського державотворення 1917–1920 рр., проаналізувати якісні зміни у формах і змісті наукових досліджень Української Академії наук, інших осередків наукової думки;
- з'ясувати мотиви і способи ідеологізації українознавства в умовах утвердження тоталітарного режиму, розкрити суперечливий характер політики «українізації» та її вплив на розвиток українознавчих досліджень, причини їхнього згорання;
- проаналізувати розвиток і цілісність надбань наукового українознавства як на етнічній території українців, так і в діаспорі;
- сформулювати на основі узагальнення досвіду минулого пропозиції щодо подальшого розгортання українознавчих досліджень, запровадження українознавства в систему освіти у сучасних умовах, підвищення його ролі в консолідації українського суспільства.

Методологічні засади дисертаційної роботи ґрунтуються на принципах історизму, об'єктивності, системності, науковості на базі постмодерного дискурсу та історичного антропологізму. Вони дали змогу оцінити події, процеси, що були визначальними у період визрівання, становлення й розвитку наукових основ українознавства з точки зору сучасників, урахувавши суспільно-політичні, національно-культурні, загальнонаукові тенденції. У дослідженні проблеми найважливіше місце посідає системний підхід, що спонукає зрозуміти головні віхи розвитку українознавства з позицій єдності всіх компонентів цілого, комплексного осмислення знань різних концентрів, їхнього територіально-географічного взаємозв'язку. З-поміж багатьох методів українознавчого пізнання застосовано такі: аналізу і синтезу, історико-хронологічний, логічний, системно-структурний, порівняльний, текстуальний, інституційний, біографічний та ін. Їхнє використання зумовило синтез загального і конкретного, що дало змогу відобразити якісні й кількісні зміни у змісті та формі наукових досліджень, виокремити провідні тенденції у розвитку українознавства.

Наукова новизна одержаних результатів. На основі системного аналізу досліджено процес визрівання, становлення і розвитку наукових засад українознавства, розкрито їхню суть і значення для інституціалізації комплексної системи знань про Україну та українців; з'ясовано концептуальні підходи фундаторів наукового українознавства до визначення його завдань і

функцій, а також до організаційного розвитку українознавства, становлення його освітніх і дослідницьких інституцій; виокремлено українознавчий компонент у структурі всієї науки, внесок у його збагачення учених Харківського, Київського, Одеського, Львівського і Чернівецького університетів, наукових товариств; реконструйовано специфіку розгортання українознавчих студій в УСРР, на території Західної України та в еміграції, якісні зміни у формах і змісті наукових досліджень в період українського державотворення 1917–1920 рр.; простежено процес радянзації українознавства в контексті політики «українізації», його згортання і заборону в умовах утвердження тоталітарного режиму й проведення антиукраїнських репресій; узагальнено досвід, отримано повчальні уроки і відповідно до цього сформульовано пропозиції щодо подальшого розвитку українознавчих досліджень і підвищення їхньої ролі на сучасному етапі.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних засад українознавства як комплексної та інтегрованої системи знань, в узагальненні досвіду формування його наукових і методологічних основ. Осмислено здобутки і прорахунки запровадження українознавства в систему освіти, виокремлено деформації та спотворення змісту українознавчих досліджень в умовах тоталітаризму і масових репресій, показано значення українознавчих студій і осередків у Західній Україні та в діаспорі для легітимації українства у світовому просторі. На основі результатів дослідження написано індивідуальну монографію «Злет і трагедія українознавства», розроблено низку українознавчих навчальних посібників. Окремі положення та фактичний матеріал дисертації, інші історико-українознавчі напрацювання здобувачки використано на семінарських заняттях з історії України, як українознавчу визначено проблематику студентських наукових робіт у Тернопільському національному економічному університеті.

Апробація результатів дисертації. Наукові висновки та результати дослідження апробовано на засіданнях і теоретико-методологічних семінарах кафедри українознавства Тернопільського національного економічного університету, відділу історичних і теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ МОН України, а також на 11 конференціях, у тому числі: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування правової держави в Україні. Проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 11–12 листопада 1999 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Українознавство в розбудові національної освіти України ХХІ століття: проблеми та напрями розвитку» (м. Київ, 17–19 жовтня 2002 р.); Третій всеукраїнській науковій конференції (м. Одеса, 16–17 жовтня 2003 р.); XII Міжнародній науково-практичній конференції «Українознавство в

розбудові громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 20–25 жовтня 2003 р.); V Буковинській міжнародній історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 130-річчю заснування Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича «Українознавство у системі університетської освіти України» (м. Чернівці, 29 вересня 2004 р.); Міжнародному конгресі «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (м. Київ, 17–22 жовтня 2005 р.); Міжнародному конгресі «Українська освіта у світовому просторі» у рамках XV Міжнародної науково-практичної конференції «Стан, проблеми, перспективи розвитку українознавства» (м. Київ, 19–21 жовтня 2006 р.); Першій міжнародній науковій конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті» (м. Львів, 8–10 березня 2006 р.); II Міжнародному конгресі «Українська освіта у світовому часопросторі» (м. Київ, 25–27 жовтня 2007 р.); Міжнародній науковій конференції «Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого» (м. Тернопіль, 2–3 листопада, 2007 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття» (м. Київ, 20–21 листопада 2007 р.).

Основні положення та висновки дисертаційної роботи відображено в індивідуальній монографії «Злет і трагедія українознавства (90-ті рр. ХІХ – перша третина ХХ ст.)» (33,2 друк. арк.), 23 статтях, опублікованих у провідних наукових фахових виданнях, затверджених згідно з переліком ВАКУ України (з них 3 у співавторстві), у матеріалах наукових конференцій і навчальних посібниках (52 друк. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено мету й основні завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, хронологічні та географічні межі, охарактеризовано наукову новизну, практичне і теоретичне значення розроблених у дисертаційній роботі рекомендацій.

Розділ перший «**Методологія, історіографія та джерельний комплекс дослідження**» складається з трьох логічно взаємопов'язаних підрозділів. У першому з них – «**Методологічні засади дослідження**» – розглянуто теоретичні й методологічні основи осмислення процесу визрівання, становлення та утвердження наукових методів і принципів українознавчого пізнання, проаналізовано історіософську базу українознавства як цілісну скарбницю знань про Україну та українців. Досліджено вплив на нього змін, започаткованих на межі ХХ–ХХІ ст. у методології наук, зокрема, тенденцій переходу від філософських систем постпозитивізму до неопозитивізму, від кантіанства до неокантіанства, від модерну до постмодерну. При цьому надано

перевагу методології історичного антропологізму, сучасного філософського постмодерну з його теорією локальних цивілізацій, що дало можливість поглиблено вивчати історію українознавства у взаємозв'язку з українським і світовим національно-визвольним процесом, усвідомлюючи роль національного і духовного чинників, насамперед освіти і культури, у формуванні суспільної свідомості, протистоянні «культурному імперіалізму» на тлі глобалізації. Аналіз сучасного етапу формування методологічних складників українознавства дав змогу визначити провідну роль у цьому напрямку вчених Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки, а також інших академічних установ.

У другому підрозділі – «*Стан дослідження проблеми*» – виокремлено сім етапів історіографії цього питання. Хронологічні межі першого з них пов'язані з рубежем ХІХ–ХХ ст., коли поряд з розгортанням досліджень про Україну й українців було започатковано історіографію українознавства. Засновником наукового українознавства, яке в другій половині ХІХ ст. трансформувалося в систему знань, М. Грушевський вважав М. Максимовича. У наукових розвідках Д. Багалія, Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Сумцова, І. Франка та інших учених¹ подано огляд перших українознавчих досліджень, оцінено діяльність Київської археографічної комісії, НТШ, інших наукових інституцій, їхній внесок у вивчення української історії та культури. Цим питанням присвячені також студії В. Гнатюка, В. Дорошенка, Д. Дорошенка, С. Єфремова, М. Залізняка, І. Каманіна, М. Лозинського, С. Томашівського та ін.

Початок другого етапу припадає на період Української революції і національного державотворення 1917–1920 рр. Саме на цій стадії розвитку українознавства відбулася його легітимація в університетах Києва, Кам'янець-Подільського, Харкова, Одеси та в установах Української Академії наук тощо. Історіографію українознавства відстежено на основі розвідки О. Грушевського «*Стежки і шляхи української науки*» (1918), покажчика С. Єфремова для самоосвіти «*Українознавство*» (1920), брошури В. Біднова «*Що читати по історії України*» (1920) та ін.

Третій етап історіографії проблеми збігається з міжвоєнним періодом української історії, коли українознавчі дослідження локалізувалися в радянській Україні, на території Західної України та в країнах української еміграції. З-поміж історіографічних студій цього періоду виокремлено

¹ Сумцов М. Современная малорусская этнография // Киевская старина. – 1892. – Т. 36, 37, 39; Грушевський М. До 50-річчя Київської археографічної комісії // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. – 1894. – Т.1. – С. 212–228; Вовк Ф. Від редакції (Дещо про теперішній стан і завдання української етнології) // Матеріали українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – С. V–XIX; Грушевський М. Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво // Записки УНТ в Києві. – 1908. – Кн. 1. – С. 3–16; Його ж. Розвиток українських досліджень у ХІХ ст. і вияви у них основних питань українознавства // Український історик. – 1989. – Т. 26. – Числа 1–3 (101–103). – С. 82–91; Дорошенко В. Український науковий рух у 1913 році // Україна. – 1914. – Кн. 1. – С. 99–111 та ін.

розвідки О. Гермайзе, П. Житецького, В. Заїкіна, Ф. Савченка, а також галузеві дискурси М. Василенка, О. Ветухова, В. Герасимчука, О. Грушевського, М. Кордуби, А. Кримського, І. Крип'якевича, А. Лободи, Л. Окіншевича, В. Шашкевича, В. Щербини, Д. Щербаківського та ін.¹

Внесок українознавців у розбудову різних галузей національної науки представляли видання ВУАН, НТШ, часописи «Україна», «За сто літ» та ін. Проте в другій половині 1930-х рр. у радянській Україні термін «українознавство» вилучено з наукового обігу, а запроваджено «народознавство», «краєзнавство» та «суспільствознавство», що базувалися на єдиній методології дослідження – марксизмі-ленінізмі.

Значне місце відведено історіографічним студіям українознавців Західної України та діаспори. Зокрема, у 1920-х рр. Український соціологічний інститут оприлюднив працю В. Старосольського «Теорія нації» (1922), в якій на основі компаративного аналізу було виокремлено концепції провідних теоретиків-націологів та українознавців; у структурі Таємного університету у Львові І. Крип'якевич презентував курс «Українська історіографія XVI–XVIII ст.» (1923); у цей період В. Гнатюк подав узагальнену історію НТШ за 1873–1923 рр. Окрім цього, звернуто увагу на історіографічний аналіз праць з історичного, мовознавчого, літературознавчого, археографічного та інших компонентів українознавства О. Андрієвського, Д. Антоновича, В. Біднова, С. Дністрянського, Д. Дорошенка, М. Кордуби, З. Кузелі, В. Липинського, О. Лотоцького, С. Наріжного, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ф. Щербини, В. Щербаківського, Д. Чижевського та ін.

Наголошено на концептуальному значенні для дослідження історії наукового українознавства розвідки Д. Дорошенка «Розвиток науки українознавства у XIX – початку XX ст. та її досягнення», в якій українознавство розглянуто як окрему наукову дисципліну, а також його праці «Огляд української історіографії»² (1923), що була першим ґрунтовним підсумком розвитку історичного компонента українознавства. Виокремлено як значний здобуток українознавства «Українську Загальну Енциклопедію» (1930–1935, гол. ред. І. Раковський), що дала змогу систематизувати всі галузі знань про Україну.

¹ Гермайзе О. Десятиліття Жовтневої революції і українська наука // Україна. – 1927. – Кн. 6. – С. III–VIII; Його ж. Праця Київського наукового товариства // Україна. – 1929. – Січень-лютий. – С. 3–49; Ветухов О. Віхи на шляху від старої статичної етнографії до сучасної динамічної етнології та краєзнавства // Науковий збірник Харківської науково-дослідної катедри історії української культури. – Харків: ДВУ, 1927. – Вип. 1. – Ч. VII: Етнологіко-краєзнавча секція. – С. 1–39 та ін.; Кримський А. Що зроблено на Україні в царині історико-філологічних наук за десятиліття 1917–1927 // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – Кн. XVI. – С. 273–280.

² Дорошенко Д. Огляд української історіографії: Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К.: Українознавство, 1996. – 254 с.

Четвертий етап історіографії проблеми охоплює період Другої світової війни і повоєнного лихоліття. Після входження у склад УРСР Галичини, Західної Волині та Буковини діяльність місцевих осередків українознавства, зокрема НТШ, було згорнуто, а інших – радянізовано. Його поодинокі анклавні залишалися в діаспорі, до яких долучилася частина емігрантів нової хвилі. У контексті цих подій проаналізовано дослідження В. Дорошенка, Д. Дорошенка, Б. Крупницького, С. Наріжного, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, І. Раковського, В. Яніва та ін. Найвизначнішими науковими проектами українознавства цього етапу визначено «Енциклопедію українознавства» (1949–1952) З. Кузелі й В. Кубійовича та «Українську Малу Енциклопедію» (1957–1967) Є. Онацького.

Вказано на руйнівний вплив у другій половині 1940-х – початку 1950-х рр. партійних рішень з ідеологічних, наукових і творчих питань, а також критики творчості О. Довженка, М. Рильського, В. Сосюри та інших мислителів на розвиток знань в УРСР. Висвітлено причини міфологізації української історії у партійних «Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654–1954 рр.)».

П'ятий етап дослідження наукових засад українознавства зумовлений «хрущовською відлигою» та рухом шістдесятників. Поява посібника М. Марченка «Українська історіографія» (1959) була моральною підтримкою для опозиційного руху, спрямованого на захист українознавства. Тогочасна офіційна історіографія зосереджувалася на глорифікації праць радянських істориків-марксистів і критиці так званих буржуазно-націоналістичних фальсифікаторів. Лише деякі альтернативні підходи порівняно з «компартійними» схемами простежуємо у дискурсах з історії України О. Апанович, М. Брайчевського, Я. Дашкевича, В. Голобуцького, О. Компан, І. Крип'якевича, Ф. Шевченка та ін. Більш об'єктивно здобутки міжвоєнного та повоєнного українознавства оцінили вчені діаспори. Викликом радянській історіографії були англomовна монографія О. Оглоблина¹, а також серія статей, опублікованих в «Українському історичному» та «Сучасності». В середині 1960-х рр. завдяки подвижництву Л. Винаря створено Українське історичне товариство і виокремлено як підсистему українознавства грушевськознавство².

Шостий етап історіографії проблеми – це період «холодної війни», брежнєвського «застою» і нової хвилі зросійщення України. Звернуто увагу на вплив опозиційного руху шістдесятників, дисидентів і правозахисників у напрямку захисту українознавства, а також творів самвидаву, виступів і

¹ Оглоблин О. Українська історіографія (1917–1956): Пер. з англ. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка та ін. – К., 2003. – 251 с.

² Винар Л. Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток / Укр. іст. т-во, Фондація ім. О. Ольжича та ін. – Київ – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 1998. – С. 16–17.

наукових публікацій О. Апанович, М. Брайчевського, К. Гуслистого, Я. Дзири, І. Дзюби та ін. Виокремлено подвижницьку діяльність українознавців у діаспорі, зокрема, УВАН, УВУ, українознавчої кафедри Гарвардського університету. Вказано на значимість наукової схеми історії України від початку ХІХ ст. до 1917 р., яку опрацював О. Оглоблін, історіографічних й історіософських студій Л. Винаря, І. Витановича, О. Домбровського, І. Лисяка-Рудницького, Т. Мацьківа, О. Пріцака, О. Субтельного та ін. Як важливий здобуток українознавців розглянуто англomовну «Енциклопедію України», перші два томи якої побачили світ завдяки співпраці колективу авторів на чолі з В. Кубійовичем, наступні ж видання було продовжено за редакцією Д. Струка.

Сьомий етап історіографії становлення наукових засад українознавства започаткувало відновлення незалежності України. Науковці, звільнившись від ідеологічних нашарувань тоталітаризму, презентували принципово нові підходи до розуміння суті українознавства, його історії, ролі та функцій. Рубіжне значення мало створення Інституту українознавства в Київському університеті ім. Т. Шевченка, реорганізованого згодом у Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України (директор П. Кононенко), трансформація академічного Інституту суспільних наук у Львові в Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (директор Я. Ісаєвич), утворення українознавчих кафедр у вищих навчальних закладах України. У НДІУ МОН України діяльність зосереджено на продовженні традицій українознавчої науки, виробленні нових пріоритетів та орієнтирів, координації досліджень, підготовці вчених-українознавців. За участю П. Кононенка опрацьовано сучасну концепцію українознавства як науки самопізнання українського народу, як цілісної системи знань про Україну та українство у часі та просторі, як підґрунтя національно-державної системи освіти і виховання. Збагаченню знань з історії українознавства, його теоретико-методологічних засад і методичного інструментарію сприяють праці В. Борисенко, Я. Калакури, П. Кононенка, Л. Токаря, В. Шевченка та ін.¹ Слід наголосити на вагомому внеску П. Кононенка у створення сучасної концепції українознавства, зокрема, щодо обґрунтування періодизації його історії, трактування структури та функцій.

У підрозділі розглянуто дотичні до теми нашого дослідження студії інших науковців, зокрема, В. Барана, Т. Бевз, І. Верби, Л. Винаря, В. Даниленка, Я. Дашкевича, Я. Грицака, Я. Ісаєвича, З. Зайцевої, Л. Зашкільняка,

¹ Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій. – К.: Генеза, 2004. – 495 с.; Його ж. Історичні засади українознавства. – К.: Рада, 2007. – 381 с.; Токар Л. Об'єкт і предмет українознавства // Науковий вісник Українського історичного клубу. – 2004. – Т. X. – С. 141–145; Кононенко П. Українознавство: Підр. для вищих навч. закл. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.; Борисенко В. Українська етнологія: Навчальний посібник / За ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – 400 с. та ін.

А. Коцура, К. Кондратюка, Р. Пирога, Ю. Пінчука, Т. Попової, В. Сергійчука, В. Солдатенка, С. Стельмаха, О. Удода, В. Ульяновського, Ю. Шаповала, О. Юркової, М. Юрія та ін. Серед новітніх розвідок з історії українознавства найближчою до реферованого дослідження є підготовлена в Центрі українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка кандидатська дисертація і опублікована на її базі монографія О. Нагірняка¹, в якій досліджено розвиток українознавства на Наддніпрянщині в період 1870–1917 рр.

Проаналізувавши стан вивчення проблеми на сучасному етапі, можна зробити висновок, що наявні наукові праці не дають змоги вичерпно відповісти на питання, які стосуються опрацювання наукових засад українознавства, забезпечення його статусу як інтегрованої системи знань про Україну та українців. Більшість авторів зосереджує увагу на творчому шляху українознавців, їхній участі у суспільно-політичній діяльності, не виокремлюючи конкретного внеску в дослідження теоретико-методологічних проблем. Відсутні розвідки про діяльність і роль наукових осередків у процесі становлення українознавства як комплексної науки. Заповнити ці прогалини у контексті вивчення нових джерел і сучасного розуміння українознавства як цілісної скарбниці знань про Україну та українців дає змогу реферована дисертація.

Третій підрозділ – *«Джерела з історії становлення та розвитку наукового українознавства»* – містить аналіз і класифікацію джерельної бази дослідження. До першої групи джерел належать опубліковані, а також архівні документальні матеріали, які зберігаються у фондах центральних і місцевих державних архівів, Інституту рукописів НБУ ім. В. Вернадського, відділів рукописів інших бібліотек. Серед документів ЦДІАУ у м. Києві в дисертаційній роботі використані матеріали Харківського історико-філологічного товариства (ф. 2017), Канцелярії київського, волинського, подільського генерал-губернатора (ф. 442); ЦДІАУ у м. Львові – матеріали Наукового товариства ім. Т. Шевченка (ф. 309), Товариства «Просвіта» (ф. 348), редакції журналу «Літературно-науковий вістник» (ф. 401); з фондів ЦДАВОУ – матеріали Народного комісаріату освіти УСРР (ф. 166), Української Академії наук (ф. 66), Ради народних міністрів УНР (ф. 1063), Української Центральної Ради (ф. 1115), Міністерства освіти Української держави (ф. 2201), Генерального секретарства освіти Української Центральної Ради (ф. 2581), Головної еміграційної ради в Парижі (ф. 3534), Харківського товариства «Просвіта» (ф. 3059), Українського історико-філологічного товариства у Празі (ф. 4372), Українського вільного університету (ф. 3859),

¹ Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.). – К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. – 652 с.

Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (ф. 3972); серед документів ЦДАГОУ – фонд Центрального Комітету Комуністичної партії України (ф. 1). Великий пласт джерельної інформації почерпнуто з фондів ІР НБУ ім. В. Вернадського, зокрема, Академії наук України (ф. X), Одеського товариства історії і старожитностей (ф. 5) та ін. Цінну інформацію отримано на основі іншої групи джерел, представлених особовими архівними фондами Д. Багалія, М. Василенка, К. Воблого, М. Возняка, В. Гнатюка, М. Грушевського, О. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Зерова, А. Кримського, І. Крип'якевича, Ф. Колесси, А. Лободи, М. Мочульського, Є.-Ю. Пеленського, В. Старосольського, К. Студинського, С. Томашівського та інших діячів, а також їхніми автобіографіями, щоденниками, мемуарами, спогадами й епістолярною спадщиною.

Основну інформацію щодо становлення і розвитку наукових засад українознавства містить дослідницька спадщина його фундаторів, представлена третьою групою джерел. До них належать узагальнюючі дослідження, монографічні студії з окремих аспектів українознавства, наукові статті. Окремим різновидом джерельної бази є літературно-публіцистичні праці, що дають змогу глибше зрозуміти настрої та дух епохи. В дисертаційній роботі використано енциклопедичні, довідково-бібліографічні видання та навчальна література. Цінним матеріалом для відтворення цілісної картини досліджуваної проблеми були джерела четвертої групи – матеріали періодичних видань кінця XIX – першої третини XX ст. та сучасні публікації.

Поєднання і зіставлення відомостей з різних джерел дало змогу уникнути однобічного висвітлення й оцінювання подій, явищ, фактів та осіб; глибше зрозуміти внутрішні й зовнішні чинники при вивченні означеної проблеми; визначити домінантні риси окремих періодів у становленні наукових засад українознавства і загалом реалізувати завдання дослідження.

Другий розділ **«Становлення наукового українознавства»** складається з трьох підрозділів. У першому з них – **«Зародження українознавчих студій в університетах та наукових товариствах»** – з'ясовано взаємозв'язок розвитку українознавства, його наукових засад з новим етапом українського відродження і національно-визвольного руху, започаткованого творчістю Т. Шевченка, діяльністю кирило-мефодіївців, «Руської трійці», громадівців і тарасівців в умовах «напівлюдського» існування українців у Російській та Австро-Угорській імперіях. Процес становлення українознавства у цей період базувався на дослідженнях М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, В. Антоновича, І. Срезневського, М. Драгоманова, О. Потебні, М. Сумцова, І. Франка та інших учених, які започаткували наукове осмислення українства й українського буття. З огляду на це проаналізовано студії науковців Київського, Харківського, Новоросійського, Львівського і Чернівецького університетів, які

сприяли концептуальному оформленню українознавства як системи знань. Так, українознавчі розвідки у галузі філології та етнографії у Харківському університеті здійснював М. Халанський; історико-правове українознавство презентували у Харківському університеті М. Максимейко, а в Київському – М. Владимирський-Буданов, підтверджуючи цим самобутність і самостійність української правової традиції. Одним із перших учених Новоросійського університету, котрі досліджували українську проблематику, був О. Маркевич, який започаткував у ньому вивчення історії України у вигляді спецкурсів. Значну роль у становленні українознавства відіграли науковці Львівського та Чернівецького університетів, зокрема, Р. Кайндль, С. Смаль-Стоцький та ін.

Окрім цього, висвітлено діяльність наукових товариств при університетах, Київської археографічної комісії, Історичного товариства ім. Нестора Літописця, Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариства, Одеського товариства історії та старожитностей. На підставі компаративного аналізу зроблено висновок про посилення українознавчої спрямованості досліджень, залучення нових джерел, методів і способів наукового пізнання.

У другому підрозділі – *«Українознавчий потенціал спадщини В. Антоновича»* – окреслено значимість творчого доробку видатного історика на шляху становлення наукових засад українознавства, проаналізовано під цим кутом зору його студії з історії, археології, джерелознавства, лекційні курси в Університеті св. Володимира як основу цілісного знання про український народ. Дискурси В. Антоновича підтверджували той факт, що лише від «науки і самопізнання» залежало національне відродження, при цьому зроблено наголос, що національність тісно пов'язана не лише з мовою, а й «охоплює всі функції душі чоловіка»¹. Вказано на роль наукової школи В. Антоновича, її вихованців у становленні українознавства як науки. Зазначено, що найбільша заслуга мислителя перед українознавством полягала в науковому обґрунтуванні його документалізму.

Третій підрозділ – *«Внесок М. Драгоманова в європеїзацію знань про український народ»* – засвідчує винятково важливу роль ученого в збагаченні українознавства новими історіософськими підходами, дослідницькими методами, а також західноєвропейським досвідом організації науки. Його українознавчі розвідки базуються на народоцентризмі і є національно спрямованими, що зумовлює сприйняття українського народу як окремої нації, яка «...повинна і мусить боротись за своє повне, культурне та політичне, національне визволення на нових демократичних основах»².

¹ Антонович В. Про козацькі часи на Україні / Післям. М. Ф. Слабошпицького; Комент. О. Д. Василюк та І. Б. Гирича. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.

² Драгоманов М. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів: Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1895. – С. 91.

Таким чином, з'ясовано концептуальне значення тез науковця щодо майбутньої організації українського суспільства у формі «громад»; обґрунтування місця національно-естетичних і культурних цінностей українства у контексті європейської цивілізації, збереження національної мови. Серед чинників здобуття політичної волі українців головна роль, на думку М. Драгоманова, належала формуванню національної свідомості, міжнародній підтримці, тобто тим питанням, які посідали пріоритетне місце в українознавстві.

Зроблено висновок про значимість діяльності учених університетів, засновників більшості наукових товариств, що створювали умови для об'єктивного аналізу важливих для українства подій, нагромаджували знання про етногенез українського народу, формування української нації, сприяючи започаткуванню наукового осмислення українського буття.

З трьох підрозділів складається **третій розділ «Концептуальне оформлення українознавства як синтезу знань про Україну та українців»**. Перший з них – *«Наукове товариство ім. Т. Шевченка – академічний осередок українознавства»* – містить аргументоване підтвердження, що українознавчі дослідження цього періоду перебували на вищому щаблі розвитку завдяки концентрації наукових сил у межах НТШ, комплексному підходу до їхньої організації, впровадженню нових методів наукового пізнання і створенню археографічної бази українознавчих студій. Магістральним напрямком роботи товариства став розвиток знань про український народ на засадах їхньої інтеграції та синтезу. Проаналізовано діяльність НТШ і його провідних членів Ф. Вовка, В. Гнатюка, М. Грушевського, С. Томашівського, І. Франка та ін. Визначено їхній внесок у розбудову історичного, філологічного, антропологічного, етнографічного, правничого компонентів українознавства в контексті його теоретичних концепцій. Подано аналіз опублікованих видань, зокрема «Записок НТШ», діяльності секцій і комісій. Наголошено на пріоритетній ролі М. Грушевського у перетворенні товариства у «некороновану» академію, започаткуванні нового рівня наукового українознавства, заснуванні першої українознавчої наукової школи. Саме завдяки роботі членів НТШ і його лідера сформовано наукову лабораторію українознавства, закладено її підвалини. Разом із цим, вказано на нові форми українознавчої діяльності, зокрема, заснування Археографічної комісії, створення музею, бібліотеки, бібліографічного бюро, фонду матеріальної допомоги молодим українознавцям, організацію українознавчих курсів тощо.

У другому підрозділі – *«М. Грушевський – фундатор українознавства на основах синтезу та інтеграції»* – логічно продовжено аналіз процесу концептуального оформлення українознавства. Увагу зацентровано на найбільш плідному періоді діяльності НТШ, безпосередньо пов'язаному з

участю і головуванням у ньому М. Грушевського як фундатора теоретичних основ українознавчої науки. Наголошено, що він першим опрацював методологічні засади українознавства як науки, виокремив предмет і об'єкт дослідження, вважаючи народ героєм і рушієм історії. Наукове українознавство учений розумів як «...різні галузі науки, присвячені дослідженню і пізнанню українського народу і його території в сучасності і минулості»¹. М. Грушевський обґрунтував необхідність поступу наукового українознавства, а також його складових – історії, етнографії, народознавства, мови, літератури, історіографії, започаткувавши з цією метою планомірну підготовку науковців-українознавців. Поява багатотомної «Історії України-Руси» (I том – 1898, наступні – 1899–1936), підготовленої на базі розробленої автором принципово нової історичної схеми українського суспільно-політичного і культурного розвитку, стала «візитною картою» для української науки. Опрацьовані в ній підходи до наукових досліджень, до роботи з джерелами заклали фундамент українознавчих студій вихованців львівської наукової школи В. Герасимчука, І. Джиджори, І. Кревецького, М. Кордуби, І. Крип'якевича, О. Терлецького, С. Томашівського та ін. Зроблено висновок про загальноукраїнський характер львівської наукової школи, традиції якої отримали подальший розвиток у київській школі М. Грушевського.

У третьому підрозділі – *«Українознавчі дослідження І. Франка»* – виокремлено його творчий доробок як мислителя, ученого і письменника, дослідника старого письменства і народної словесності, історії України та її літератури, етнографії, економіки, філософії, що збагатив наукову і духовну скарбницю українознавства. Проаналізовано праці І. Франка, котрі сприяли утвердженню самобутності українського народу і його культури в контексті світової та європейської цивілізацій, зумовивши вивчення національної історії в етнічній єдності, тяглоті і самобутності. Система наукових поглядів дослідника сформувалася в процесі вивчення історії українського народу, його культури і духовності від найдавнішого періоду до сучасної йому доби. Досліджено внесок ученого в розвиток етнографічного, філологічного компонентів українознавства; вперше звернено увагу на розвідки І. Франка щодо динаміки кількісних і якісних змін у складі та структурі галицького населення, його соціально-економічного, культурного і духовного життя.

Аналіз діяльності заснованого у Галичині Наукового товариства ім. Т. Шевченка як академічного осередку українознавства, творчої спадщини М. Грушевського, І. Франка та інших науковців за значенням їхніх здобутків, важливістю наукових і організаційних заходів дає підстави стверджувати про

¹ Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Гол. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія: Суспільно-політичні твори (1894–1897). – С. 458–485.

його концептуальне оформлення як синтезу знань про Україну та українців.

У структурі четвертого розділу **«Розвиток наукового українознавства на тлі національно-визвольних змагань і відновлення української державності»** виокремлено чотири підрозділи, які дають змогу охарактеризувати якісні процеси, що відбулися у розвитку наукових засад українознавства, зумовлені змінами в суспільно-політичній та історіографічній ситуації. У першому підрозділі – **«Українське наукове товариство у Києві – провідний центр українознавства»** – висвітлено дослідницьку роботу першої україномовної інституції Наддніпрянської України як продовжувача традицій наукових товариств і НТШ. Аналіз її форм, основними з яких були прилюдні та секційні засідання, робота комісій, опублікування результатів у «Записках Українського наукового товариства», а згодом у часописі «Україна», підтверджує, що українська інтелігенція, навіть за відсутності державної підтримки, розгорнула широкомасштабну українознавчу діяльність. Новим видом роботи товариства була організація публічних лекцій М. Грушевського, О. Левицького, В. Перетца, І. Стешенка та інших науковців з української історії, мови та літератури. Вагомим здобутком Українського наукового товариства визначено започаткування видання чотиритомної енциклопедії українознавства. Внесок УНТ у розбудову українознавчої науки простежено на основі дослідження творчості його членів – М. Василенка, Ф. Вовка, Б. Грінченка, М. Грушевського, О. Грушевського, П. Житецького, І. Каманіна, А. Кримського, О. Левицького, А. Лободи, К. Михальчука, В. Модзалевського, В. Перетца, В. Петрова, О. Русова, І. Стешенка, М. Сумцова, Є. Тимченка, та ін.

У другому підрозділі – **«Українознавча місія осередків Товариства «Просвіта»** – проаналізовано різні форми українознавчої діяльності просвітницьких фондаций, провідне місце серед яких посіло Товариство «Просвіта», перший осередок котрого заснований у Галичині в 1868 р. Основними напрямками українознавчих науково-просвітніх заходів «Просвіти» були такі: видання україномовної навчальної літератури, щорічних альманахів «Зоря» і «Народний календар», газет «Читальня», «Письмо з «Просвіти»; організація в селах лекцій на українознавчу тематику; заснування, крім філій у містах і містечках, сільських читалень; збирання та публікування творів усної народної творчості, а також давнього українського письменства. З 1905 р. створено центри просвітянського руху в Києві, Катеринославі, Миколаєві, Одесі, Чернігові, Житомирі, Кам'янці-Подільському та інших містах України. Апробацією набутоків, окресленням перспектив загальноукраїнського просвітянського руху став Перший просвітньо-економічний конгрес, що відбувся у Львові в 1909 р. і спрямував «Просвіту» на подальше посилення її ролі у поширенні знань про Україну як чинника її національно-культурного

відродження. Аналіз діяльності просвітянських осередків підтверджує їхню значимість у збиранні відомостей про Україну й українців, збереженні та популяризації цієї інформації серед населення, ініціюванні українознавчих проектів з метою виховання національної свідомості українства.

У третьому підрозділі – *«Інституціоналізація українознавства в контексті державотворчих процесів 1917–1920-х рр.»* – акцентується увага на подіях Української революції, що зумовили легітимну і реальну підтримку українознавства, зафіксовану в офіційних документах урядів УНР, Української Держави, ЗУНР. Досліджено розвиток українознавства як навчальної дисципліни в освітніх ланках (цьому сприяло проведення учительських з'їздів, організація курсів українознавства тощо); наголошено, що формування кадрів українознавців було предметом державної уваги. Українознавство в цей період набуло ознак суспільно визнаного явища, що зумовило кристалізацію його наукових засад. Зазначено, що науковому поступу сприяли активізація діяльності зі збирання, концентрації, опрацювання, збереження та публікації документальних та інших джерел з метою вивчення українського буття, створення архівно-бібліотечної інфраструктури, музеїв, відновлення часописів «Україна», «Записок Українського наукового товариства», «Літературно-наукового вісника», опублікування нових підручників, науково-популярних видань тощо. Проаналізовано тогочасні українознавчі праці, в тому числі серію статей М. Грушевського за загальною назвою «На порозі нової України», які мали концептуальне значення для українознавства. Наголошено, що науковці-українознавці взяли активну участь у виробленні стратегії державотворення, підготовці науково-освітніх проектів. Державницькі концепції відображали праці М. Андрусика, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Б. Крупницького, В. Липинського, О. Терлецького, С. Томашівського та ін. Реалізацію державотворчих і науково-освітніх проектів, опрацювання концептуальних засад українознавства досліджено також крізь призму діяльності Д. Багалія, С. Єфремова, І. Огієнка, Д. Яворницького та ін. Зокрема, вказано, що С. Єфремов першим уклав тематичний покажчик літератури для самоосвіти «Українознавство» (1920), в якому українознавство охарактеризовано як науку про рідний край¹, а його компонентами визначено історію, географію, етнографію, економіку, статистику, письменство та мистецтво.

Наголошено й на кількісних змінах: розширенні географії українознавчих осередків, що сприяло популяризації знань про Україну та українців; подоланні труднощів, пов'язаних із кадровим забезпеченням, дефіцитом підручників і наукової літератури, недостатнім рівнем національної свідомості населення.

¹ Єфремов С. Українознавство. Покажчик найнеобхіднішої для самоосвіти літератури. – К., 1920. – 120 с.

У четвертому підрозділі – *«Українська Академія наук – координатор українознавчих досліджень»* – розглянуто малодосліджений напрямок діяльності Української Академії наук (УАН), з 1921 р. – Всеукраїнської Академії наук (ВУАН): координація українознавчих студій як засіб цілеспрямованого розвитку національної науки. Увагу зосереджено на різних формах і напрямках українознавчої роботи УАН: збиранні та систематизації археографічного матеріалу; розробці теоретико-методологічних проблем; оприлюдненні україномовної літератури (монографій, дискурсів, українознавчо-біографічних студій, бібліографічних довідників, серійних видань); організації українознавчих осередків на місцях; проведенні наукових конгресів, конференцій тощо. У цьому контексті проаналізовано діяльність різних українознавчих осередків: історичних установ М. Грушевського; кафедр історії українського народу (Д. Багалій); української мови (С. Смаль-Стоцький); кафедри української мови та письменства (В. Перетц); історії українського права (М. Василенко); Комісії з вивчення народного господарства України (К. Воблій); Комісії для видання пам'яток новітнього письменства; Комісії для дослідів над історією громадських течій в Україні (С. Єфремов); Інституту української наукової мови; Комісії історико-географічного словника української землі (О. Грушевський); археографічної, краєзнавчої, правописної, етнографічної (А. Лобода), бібліографічної комісій; Українського наукового інституту книгознавства; Музею антропології та етнології; Всеукраїнського археологічного комітету (М. Біляшівський), музично-етнографічного кабінету (К. Квітка) та ін. Зазначено, що науковий потенціал українознавства матеріалізувався у системних археологічних, історичних, мистецтвознавчих, літературознавчих, мовознавчих, етнографічних, правничих та інших дослідженнях. Вказано на те, що в методологічному аспекті більшість дослідників поділяли схему і методологію М. Грушевського. Системність, цілісність дослідження українського буття, вдосконалення методів і принципів наукового пізнання, утвердження українознавства як скарбниці та синтезу знань про Україну й українців, розширення географії українознавчих студій, кількісне зростання наукових українознавчих осередків стали важливими чинниками в оформленні наукових засад українознавства як потужної рушійної сили національного відродження.

На основі аналізу значної кількості джерел, що відображають якісні зміни, які відбулися в результаті активізації національно-визвольного руху та проголошення Української держави, зроблено висновок про нарощування потенціалу українознавчих студій, зростання їхньої інтенсивності, розширення територіальних меж, а також кристалізацію наукових основ українознавства.

У п'ятому розділі *«Деформація змісту українознавчих досліджень та їхнє згортання в умовах тоталітаризму і масових репресій»* проаналізовано

суперечливу політику радянського уряду та її вплив на розвиток українознавства. У першому з трьох його підрозділів – *«Вплив політики «українізації» та повернення діячів еміграції на розвиток українознавства»* – на основі джерельно підтверджених фактів доведено, що «українізація» («коренізація») по-сталінськи мала характер замаскованого маневру, спрямованого на радянізацію українського суспільства та послаблення національного руху спротиву більшовицькому режиму. Незважаючи на її заідеологізованість і суперечливість, на першому етапі вона сприяла розширенню сфери вживання української мови, розвитку національної освіти, науки і культури, залученню українців до політичного життя і державного управління. За інерцією доби Української революції, в процесі «українізації» було здійснено низку заходів щодо підтримки українознавчих досліджень і впровадження українознавства в систему освіти. Важливу роль у цих процесах відіграли українські націонал-комуністи, зокрема М. Скрипник.

Повернення з еміграції М. Грушевського, К. Грушевської, А. Ніковського, С. Рудницького та інших науковців, українознавчі студії Д. Багалія, М. Василенка, О. Гермайзе, О. Грушевського, В. Данилевича, І. Житецького, В. Романовського, М. Слабченка, Є. Тимченка, В. Харламповича, Д. Яворницького, долучення до досліджень молодшої генерації науковців сприяли поступу українознавства, формуванню його нових осередків, зосередженню зусиль на опрацювання вузлових проблем історії та культури України, інтеграції історичних, етнографічних, правових, економічних, лінгвістичних знань про етногенез українського народу, самобутність його мови, традицій і звичаїв, про національно-визвольні змагання за незалежність і власну державність. Закцентовано увагу на аналізі діяльності українознавчих установ Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Ніжина, Чернігова та інших міст. Наголошено на активній участі науковців ВУАН у реалізації українознавчих програм, зокрема установ, котрі очолював М. Грушевський, що дало змогу опрацювати нові методи пізнання, насамперед соціологічні, сформувавши документальну базу українознавства, оприлюднити історичні джерела, поєднати науково-дослідницьку роботу з педагогічною та виховною. Наукова концепція українознавства передбачала органічну єдність і цілісність системи знань про Україну та українців, сприяння відродженню національних традицій не лише в УСРР, а й на західноукраїнських землях. Проте реалізації цієї концепції перешкодив сталінський режим одноособової влади.

У другому підрозділі – *«Радянізація та ідеологізація українознавчих досліджень»* – розкрито насильницькі способи запровадження марксистської парадигми і відображено такі негативні наслідки в суспільних науках та українознавстві, як формаційна теорія, класовий підхід, більшовицька візія

національного питання та ін. З'ясовано теоретико-методологічний і організаційно-практичний аспекти цього процесу: наступ більшовицької влади на Всеукраїнську Академію наук та інші структури, підпорядковані наркомату освіти, створення Всеукраїнського інституту марксизму, кафедр ленінізму, реформація кафедр історії України за марксистською періодизацією, заміна керівників установ. Звернуто увагу на українське «обличчя» марксистської історіографії, що найбільш яскраво відображає науковий доробок М. Яворського. Окреслено найголовніші теми, що стали визначальними для української науки в умовах ідеологізації та радянзації всього суспільства. Наголошено, що втручання у внутрішні справи наукових установ, проведення виборів до ВУАН та організація її діяльності під жорстким партійним контролем, перехід до тотальної ідеологізації всієї науки, розгортання кампанії з «викриття ворогів і шкідників на культурному і науковому фронті», масових репресій проти вчених, насамперед українознавців, спричинило згорання українознавства.

У третьому підрозділі – **«Політичні репресії та нищення українознавства»** – охарактеризовано поетапний наступ більшовицького режиму як на окремих українознавців, так і наукові установи загалом. Зазначено, що з гучного судового процесу над українською елітою, звинуваченою в належності до «підпільної контрреволюційної організації – Спілки визволення України (СВУ)», розпочалися масові репресії стосовно провідних українознавців, зокрема С. Єфремова, О. Гермайзе, М. Слабченка, А. Ніковського, а отже, проти «правого крила», що уособлювало історичну секцію ВУАН, яку очолював М. Грушевський, наукових осередків Д. Багалія та О. Оглоблина, а також проти «лівого», марксистського крила, репрезентованого М. Яворським. Доведено, що найбільш жорстокий удар сталінізму був спрямований проти українознавчих установ і постатей, які мали найважливіший вплив на національне відродження, насамперед проти М. Грушевського і його співробітників, звинувачених у керівництві контрреволюційною організацією «Український національний центр» і зв'язках з нею. Поряд з фізичним і моральним нищенням українознавців, оголошенням їх «прислужниками капіталізму», «фашистами» та «націоналістами» тотального характеру набула ідеологізація української науки, фальсифікація історії України, деформація поняття «українознавство», його підміна народознавством, якому відводилася роль знаряддя у боротьбі з «українським буржуазним націоналізмом». Зроблено висновок, що політика «українізації» була єдиним шансом для розвитку українознавства в умовах утвердження одноосібної влади. Її ліквідація спричинила деформацію змісту українознавчих досліджень, а поширення тоталітаризму і масових репресій, включаючи голодомор, призвело до остаточного згорання українознавчих

студій та їхньої заборони в УСРР.

У двох підрозділах шостого розділу **«Українознавство як чинник легітимації українства у світовому просторі»** проаналізовано розвиток українознавства в міжвоєнний період на території Західної України та в діаспорі. В першому підрозділі – **«Українознавчі студії у Західній Україні»** – вказано, що на західноукраїнських землях, окупованих Польщею, Румунією та Чехо-Словаччиною, сформувалася несприятлива ситуація для українознавчих досліджень. Проте українознавці західних земель мали змогу повніше дослідити ті проблеми, вивчення яких було заборонено в УСРР. Проаналізовано особливості діяльності НТШ, виокремлено внесок історика І. Крип'якевича, історика літератури М. Возняка, мовознавця І. Зілинського, археолога Я. Пастернака, економіста І. Витановича, музикознавця Ф. Колесси, географа В. Кубійовича, правника В. Старосольського, філолога К. Студинського та інших науковців у скарбницю знань про Україну та українство. Досліджено проблематику «Записок НТШ», нових книг і наукових збірників. Зазначено, що за умов згортання українознавчих студій у радянській Україні тривали дослідження на основі схем українського історичного процесу М. Грушевського, дедалі ширшого розмаху набули дискурси державницького спрямування під впливом наукового доробку Д. Дорошенка та В. Липинського. Державницьку парадигму українознавства утверджено у розвідках І. Крип'якевича, М. Кордуби, С. Томашівського, М. Чубатого та ін. Зроблено акцент на вивченні українознавчих предметів у таких навчальних закладах, заснованих у Львові, як Українська таємна політехнічна школа, Богословська академія, Український таємний університет та ін. Наголошено на значній ролі у поширенні знань про Україну та українців часопису «Літературно-науковий вісник», газети «Діло», періодичних видань та іншої преси УНДО. На базі аналізу наукових і публіцистичних праць як особливість міжвоєнного українознавства в Західній Україні визначено його взаємозв'язок із зарубіжними країнами. Вказано, що контакти з іноземними інституціями відбувалися шляхом обміну науковими працями, участі у наукових форумах, реалізації спільних науково-дослідних програм, публікування розвідок українських учених у зарубіжних виданнях і навпаки, що слугувало поступу українознавчої науки, легітимації українства у світовому просторі.

У другому підрозділі – **«Діяльність осередків українознавства в еміграції»** – виокремлено головні напрямки українознавчих студій за межами материкової України, їхнє значення для розбудови наукових засад українознавства та поширення інформації про українство у світі. Наголошено на результативності наукової діяльності Д. Антоновича, В. Біднова, В. Винниченка, Н. Григоріїва, С. Дністрянського, Д. Дорошенка, Б. Крупницького, З. Кузелі, В. Кубійовича, О. Колесси, Р. Лашенка, Б. Лепкого,

В. Липинського, О. Лотоцького, С. Наріжного, І. Огієнка, Д. Олянина, В. Старосольського, С. Смаль-Стоцького, М. Шаповала, С. Шелухіна, В. Щербаківського, Д. Чижевського, А. Яковліва та інших учених, що дало змогу вирішити проблеми етногенезу українців, націотворення, державотворення, з'ясувати походження української мови, утвердити українське право як право самобутнього і самостійного народу, виокремити особливості й закономірності української ментальності та культури. Зазначено, що особистий досвід участі багатьох науковців у державотворенні доби Української революції дав можливість для об'єктивного аналізу національно-визвольних змагань й обґрунтування перспектив української справи. У дискурсах учених діаспори з різних галузей українознавства, які базувалися на матеріалах іноземних архівів і літератури, враховано надбання західноєвропейської науки, що водночас сприяло формуванню цілісного знання про Україну та українців на основі модерної методології.

Висвітлено роль Українського вільного університету у розвитку українознавства та українознавчу спрямованість навчального процесу в ньому, значення лекційних курсів з української історіографії, історії України, історії українського права тощо. Проаналізовано українознавчу діяльність Української господарської академії у Подєбрадах, Українського соціологічного інституту (Відень), його спадкоємця Українського інституту громадознавства (Прага), Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (Прага), а також Українського наукового інституту в Берліні (УНІ-Б) та Українського наукового інституту у Варшаві (УНІ-В). Закцентовано увагу на важливості українознавчих курсів, наукових і науково-популярних видань, міжнародних конгресів і симпозіумів для поширення знань про Україну, її легітиматії у світовому інформаційному просторі.

У **висновках** подано загальні підсумки дослідження, теоретичні узагальнення щодо тенденцій і закономірностей утвердження наукових засад українознавства, з'ясовано повчальні уроки й актуалізовано проблеми подальших студій. На основі аналізу становлення і розвитку наукових засад українознавства сформульовано такі узагальнюючі положення:

- історіографічний аналіз опублікованих праць з історії українознавства, виявлена і сформована джерельна база дали змогу визначити три етапи цього історичного процесу: визрівання, становлення та розвиток його наукових засад. Перший з них пов'язаний із виокремленням у структурі науки українознавчого сегмента (90-ті рр. XIX ст.); другий – це концептуальне оформлення українознавства на засадах наукового синтезу та інтеграції знань (початок XX ст.); третій – інституціалізація українознавства в період Української революції та відновлення національної державності України, яке зазнало деформацій і було згорнено

в умовах радянського тоталітаризму, діяльність українознавчих осередків на території Західної України та в діаспорі;

- у 90-х рр. XIX ст. на тлі нового етапу українського національно-визвольного руху, інтелектуальних надбань Т. Шевченка, М. Максимовича, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, В. Антоновича, розвитку освіти, науки і культури у контексті провідних тенденцій європейської прогресивної думки визріли наукові засади українознавства. Їхнє формування і становлення пов'язані з діяльністю вчених Львівського, Харківського, Київського, Одеського та Чернівецького університетів, наукових товариств, що сприяли виведенню студій про Україну й українців на рівень наукових узагальнень і синтезу. Дослідження вирізнялися ознаками комплексного характеру, базуючись на історичних, етнографічних, фольклорних, правових та інших джерелах;
- новий рівень наукового українознавства започаткувало Наукове товариство ім. Т. Шевченка як перша українознавча фундація академічного типу, в якій провідну роль відіграли І. Франко та М. Грушевський. Діяльність НТШ і наукової школи М. Грушевського у Львові стала переломним рубежем у розвитку українознавства, сприяла процесу продукування знань про Україну й українство на основі інтеграції та синтезу як цілісної наукової системи;
- важлива роль в утвердженні наукових засад українознавства як синтезу знань про Україну належала Українському науковому товариству, яке започаткував М. Грушевський у Києві. Наукові праці його членів (Ф. Вовка, В. Антоновича, Б. Грінченка, М. Грушевського, П. Житецького та ін.) збагатили українознавство ґрунтовними дослідженнями з різних його концентрів. Крім цього, товариство підготувало базу для створення Української Академії наук;
- значний вплив на інституціоналізацію українознавства, новий рівень історіософського осмислення національного буття, виокремлення національно-державницьких устремлінь українського народу здійснили державотворчі процеси доби Української революції. Рубіжне значення для розвитку наукового українознавства мало заснування в 1918 р. Української Академії наук, участь в її діяльності таких видатних учених, як Д. Багалій, В. Вернадський, М. Василенко, К. Воблий, М. Грушевський, С. Єфремов, А. Кримський, М. Слабченко, С. Смаль-Стоцький та інші, чиї українознавчі студії охоплювали широке коло проблем українства, вирізнялися системністю і цілісністю. Поряд із багаточисленними якісними змінами з'явилися кількісні, що насамперед виявилось у розширенні географії українознавчих студій, появі нових освітніх і наукових центрів українознавчої думки на місцях;

- суперечливі наслідки для українознавства мала політика «українізації» як маневр для утвердження більшовицького режиму в Україні, впровадження в науку й освіту нової світоглядної монопарадигми – марксизму-ленінізму та партійно-класового трактування суспільного і національного розвитку. Проте розширення сфери вживання української мови, створення мережі національних навчальних і культурних закладів, підготовка наукових кадрів, а також повернення з еміграції М. Грушевського, діяльність очолюваних ним українознавчих установ у структурі ВУАН сприяли впровадженню наукових засад, нових дослідницьких методів в українознавство, формуванню знань про Україну та українців на основі системних історичних, етнографічних, філологічних, географічних, правничих, економічних, культурологічних, археографічних та інших досліджень;
- нищівні наслідки для всіх ланок українознавства, зокрема історії, філології, мовознавства, археології, етнографії, антропології та правознавства, мали адміністративно-ідеологічні й репресивні заходи тоталітарного режиму, здійснювані в УСРР з кінця 1920-х і впродовж 1930-х рр. Шляхом «чисток», кривавих репресій, голодомору, кампаній боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» утверджувалося так зване марксистське трактування українського буття, нівелювалися його національні цінності й особливості, було розгромлено наукову школу М. Грушевського, засуджено його наукову схему, заборонено саме поняття «українознавство»;
- збереженню традицій українознавства сприяли еміграція частини дослідників за межі України, діяльність українознавчих осередків на західноукраїнських землях, а також в Австрії, Польщі, Чехо-Словаччині, Німеччині та інших державах, створення в них українських навчальних і наукових установ, культурно-освітніх товариств. Наукові праці Д. Антоновича, В. Біднова, С. Дністрянського, Д. Дорошенка, О. Колесси, Б. Крупницького, Р. Лашенка, Б. Лепкого, В. Липинського, О. Лотоцького, С. Наріжного, І. Огієнка, В. Старосольського, В. Щербаківського, А. Яковліва та інших учених здійснили значний поступ у збереженні, примноженні та поширенні наукової інформації про Україну за кордоном, стали важливим чинником легітимації українства у світовому просторі.

У підсумковій частині дисертаційної роботи на основі узагальнення досвіду сформульовано пропозиції та рекомендації, спрямовані на подальше утвердження українознавства як науки, навчальної дисципліни і філософії державної політики:

- українознавство потребує належної підтримки з боку владних структур як осердя стратегії Української держави;
- вивчення історії розвитку українознавства, засвоєння його надбань дає

змогу забезпечити суспільство від самоізоляції та невизнання національних традицій і світової цивілізації;

- популяризація українознавства як науки самопізнання українського народу, носія національної ідеї та філософії прогресивного мислення має важливе значення для консолідації суспільства, утвердження української ідентичності, що є значимим з огляду на історико-регіональні та ментальні особливості українців успадковані від минулого стереотипи, сепаратистські збочення, які штучно підтримуються деякими політичними силами;
- нагромаджений у досліджуваній період досвід організації українознавчої науки, її світоглядні цінності та концептуальні ідеї – це позитивний приклад для сучасників, покликаних здійснювати національно-патріотичне виховання молоді, починаючи з найнижчих освітньо-виховних ланок;
- українознавчий підхід має стати методологічною основою опрацювання державної концепції національної освіти, складання навчальних програм, а подальшому розвитку українознавства як науки сприятиме чітка система підготовки науково-педагогічних кадрів, опрацювання нових навчальних підручників і посібників, публікація термінологічних і понятійних довідників, створення сучасної енциклопедії українознавства;
- апелювання українознавства до складових українського буття – держави, мови, етнографії, фольклору, права, культури – дасть змогу стимулювати інтерес громадськості до пізнання національних традицій, звичаїв, обрядів, народного мистецтва, забезпечить повноцінне функціонування української мови, що має стати внутрішньою потребою українського народу, а також сприятиме національно-культурному розвитку етнічних груп, які проживають в Україні;
- українознавство – це не лише наука для науки, оскільки воно покликане сприяти українознавчій спрямованості інших галузей знань, інститутів громадянського суспільства, всього суспільно-політичного та економічного життя.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ПУБЛІКАЦІЯХ

Індивідуальна монографія

1. Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 550 с. (33,2 друк. арк.).

Рецензії

Алексієвець М. Нова книга з українознавства // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 2. – С. 224–226; Клапчук С. Унікальне дослідження з українознавства // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 307–309; Розовик Д. Рец. на: «Гомотюк О. Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 550 с.» // Часопис української історії. – 2008. – Вип. 9. – С. 130–132.

Колективна наукова праця

2. Історія України (Х–ХІ кл.) / Гомотюк О. та ін.: Навчальний посібник. – 2-е вид., допов. і доопрац. – Тернопіль: Тайп, 2007. – 291 с. (особистий внесок – 7 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях

3. Конституційні та інституційні гарантії прав національних меншин в УНР // Українська наука: минуле, сучасне і майбутнє: Щорічник / Ред. кол.: Б. Лановик (гол. ред.) та ін. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – С. 152–155 (співавт. Є. Паньків, особистий внесок – 0,3 друк. арк.).
4. Національно-визвольні змагання українського народу в соціально-економічному аспекті (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2001. – Вип. 13. – С. 113–117 (співавт. Л. Давидович, особистий внесок – 0,4 друк. арк.).
5. Зовнішньополітична діяльність Української держави (період Гетьманату) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2001. – Вип. 14. – С. 176–179 (співавт. Л. Давидович, особистий внесок – 0,4 друк. арк.).

6. Українознавчі студії І. Я. Франка // Українознавство. – 2003. – Число 2–3. – С. 211–217 (0,6 друк. арк.).
7. Роль М. Драгоманова у поширенні знань про український народ // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2003. – Вип. 3. – С. 246–251 (0,5 друк. арк.).
8. Наукове товариство імені Т. Шевченка – перший науковий осередок українознавства // Історичний журнал. – 2004. – № 5(11). – С. 64–73 (0,5 друк. арк.).
9. Українознавчі погляди Лесі Українки // Українознавство. – 2004. – Число 1–2. – С. 273–276 (0,5 друк. арк.).
10. Українознавчий доробок М. Максимовича // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2004. – Вип. 2. – С. 13–20 (0,5 друк. арк.).
11. Університети – центри українознавчих досліджень (Харківський університет у I пол. XIX ст.) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – С. 221–225 (0,5 друк. арк.).
12. М. Грушевський – фундатор наукового українознавства // Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. Пінчук. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2005. – Вип. 16: Михайло Максимович і українська історична наука (М-ли круглого столу, провед. в Ін-ті історії України НАН України 10 листопада 2004 р. з нагоди 200-річчя від дня народж. М. О. Максимовича). – С. 288–312 (0,7 друк. арк.).
13. Історико-економічні дослідження І. Франка // Наукові записки Тернопільського національного економічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 2. – С. 50–56 (0,5 друк. арк.).
14. Експорт більшовицького тоталітарного режиму в Україну та ідеологізація українознавства (1917–1920) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2005. – Вип. 3. – С. 47–52 (0,5 друк. арк.).
15. Співпраця української інтелігенції в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) // Військово-науковий вісник. – Львів: ЛВІ, 2005. – Вип. 7. – С. 46–56 (0,5 друк. арк.).

16. Наукове товариство імені Т. Шевченка у роки Другої світової війни // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 2. – С. 233–236 (0,5 друк. арк.).
17. Повернення діячів еміграції як чинник піднесення науковості українознавства (середина 1920-х – поч. 1930-х рр.) // Українознавство. – 2006. – № 1. – С. 66–72 (0,5 друк. арк.).
18. Згортання українознавства в умовах утвердження сталінського тоталітарного режиму // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 39–45 (0,5 друк. арк.).
19. Суперечливість політики «українізації» та її впливу на розвиток українознавства // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 127–134 (0,5 друк. арк.).
20. Здобутки міжвоєнного українознавства на теренах Західної України // Мандрівець. – 2006. – № 4. – С. 47–55 (0,5 друк. арк.).
21. Українознавчі вектори еміграційних досліджень у 20–30-х рр. ХХ ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 2. – С. 50–55 (0,5 друк. арк.).
22. Утворення Академії наук як координатора українознавчих досліджень // Сторінки історії. Зб. наук. пр. / Відп. ред. Н. Гнатюк. – К.: ІВЦ «Політехніка», 2006. – Вип. 22. – С. 63–75 (0,5 друк. арк.).
23. Внесок НТШ у розвиток мови // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. – К.: ПЦ «Фоліант», 2006. – Т. VIII. – С. 148–155 (0,5 друк. арк.).
24. Українознавство як світоглядний чинник утвердження соборності України // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. – К.: ПЦ «Фоліант», 2007. – Т. XIV. – С. 135–151 (0,5 друк. арк.).
25. Методологічні аспекти дослідження становлення наукових засад українознавства (90-ті рр. ХІХ – перша третина ХХ ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України: На пошану професора Я. С. Калакури / За заг. ред. П. Кононенка. – К.: Рада, 2007. – Т. XVI. – С. 53–67 (0,6 друк. арк.).

***Інші публікації, які відображають результати
дисертаційної роботи***

26. «Воєнний комунізм» та його законодавче оформлення // Актуальні проблеми правознавства. Наук. зб. юрид. ін-ту Терноп. акад. народ. госп. – Вип. 1 / Редкол.: З. Гладун та ін. – Тернопіль: Терно-граф, 2000. – С. 14–21 (співавт. Є. Паньків, особистий внесок – 0,3 друк. арк.).
27. Науковий підхід до поняття «феодалізм» як необхідна умова до з'ясування витоків правової держави // Актуальні проблеми правознавства. Наук. зб. юрид. ін-ту Терноп. акад. народ. госп. – Вип. 2 / Редкол.: З. Гладун та ін. – Тернопіль: Терно-граф, 2001. – С. 38–44 (співавт. Є. Паньків, особистий внесок – 0,3 друк. арк.).
28. Центральна Рада в державотворчому процесі (березень 1917 – квітень 1918 рр.): висновки та уроки // Актуальні проблеми правознавства. Наук. зб. юрид. ін-ту Терноп. акад. народ. госп. – Вип. 3 / Редкол.: З. Гладун та ін. – Тернопіль: Терно-граф, 2001. – С. 51–58 (співавт. Л. Давидович, Є. Паньків, особистий внесок – 0,2 друк. арк.).
29. Державотворчість української інтелігенції доби Центральної Ради // Інтелігенція і влада. Зб. наук. пр. Одес. нац. політехн. ун-ту / Голова ред. кол. Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 189–193 (0,5 друк. арк.).
30. Гальмівні чинники процесу утвердження незалежності України // Актуальні проблеми правознавства. Наук. зб. юрид. ін-ту Терноп. акад. народ. госп. – Вип. 4 / Редкол.: З. Гладун та ін. – Тернопіль: Терно-граф, 2002. – С. 22–27 (співавт. Є. Паньків, особистий внесок – 0,3 друк. арк.).
31. Національно-культурна політика Української Центральної Ради як складова державотворення (березень 1917 – квітень 1918 рр.) // Актуальні проблеми правознавства. Наук. зб. юрид. ін-ту Терноп. акад. нар. госп. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С. 27–35 (співавт. Є. Паньків, особистий внесок – 0,3 друк. арк.).
32. Внесок Івана Франка у розвиток українознавства // Інтелігенція і влада. М-ли Третьої Всеукр. наук. конф. / Голова ред. кол. Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип. 2. – С. 19–25 (0,6 друк. арк.).
33. Громадянське суспільство очима М. Драгоманова // Українознавство у розбудові громадянського суспільства. Зб. наук. пр. Науково-дослід. ін-ту українознавства МОН України. – К.: Міленіум, 2004. – Т. III. – С. 310–318 (0,6 друк. арк.).
34. Українське наукове товариство у Києві – провідний центр українознавства // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. – К.: Міленіум, 2005. – Т. 3–4. – С. 150–160 (0,5 друк. арк.).

35. Українознавча місія осередків «Просвіти» на рубежі ХІХ–ХХ століть // Українці: світова нація перед викликами ХХІ століття. Зб. ст. конф. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 304–320 (0,5 друк. арк.).
36. Ідеї української державності в українознавчих дослідженнях української діаспори міжвоєнного періоду // Діаспора як чинник утвердження держави України у міжнародній спільноті. Зб. допов. – Львів: Сполом, 2006. – С. 128–136. (0,5 друк. арк.).
37. Українознавча діяльність Богдана Лепкого як чинник легітимації українства у європейському інтелектуальному просторі // Проблеми інтерпретації творчої спадщини Богдана Лепкого: М-ли міжнар. наук. конф. (Тернопіль, 2–3 листопада 2007 р.) / За ред. М. Ткачука, Н. Білик. – Тернопіль: Рада, 2007. – С. 284–290 (0,4 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Гомотюк О. Є. Становлення і розвиток наукових засад українознавства (90-ті рр. ХІХ – перша третина ХХ ст.) – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 09.00.12 – українознавство, Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України. – К., 2008.

У дисертації досліджено процес визрівання, становлення і розвитку наукових засад українознавства у 90-ті рр. ХІХ – першій третині ХХ ст. Основний сегмент праці становить аналіз концептуальних досліджень фундаторів українознавства, які сприяли науковій систематизації знань про Україну та українців і зробили вагомий внесок в опрацювання його теоретичних і методологічних основ. З'ясовано процес формування парадигми українознавчої думки, простежено роль наукових осередків та інституцій, їхніх друкованих органів як на території України, так й української діаспори. Проаналізовано вплив національно-визвольних змагань і українського державотворення 1917–1920 рр. на інституціоналізацію українознавства як науки і навчальної дисципліни, причини та наслідки згортання українознавчих студій в умовах радянського тоталітаризму.

У центрі дослідження – провідні тенденції утвердження українознавства як інтегративної системи і синтезу знань про Україну й українців, як способу вираження історичної місії українства. На основі дослідження обґрунтовано феномен українознавства, його зростаючу роль на сучасному етапі розвитку і

трансформації українського суспільства на засадах національної ідеї, демократії та права.

Ключові слова: українознавство, наукові засади, українознавчі центри, українознавчі школи, наукові товариства, синтез, інтегрованість, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Всеукраїнська Академія наук, українізація, діаспора.

АННОТАЦІЯ

Гомотюк О. Е. Становление и развитие научных основ украиноведения (90-е гг. XIX – первая треть XX вв.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 09.00.12 – украиноведение, Научно-исследовательский институт украиноведения Министерства образования и науки Украины.

В диссертации исследован процесс вызревания, становления и развития научных основ украиноведения в 90-е гг. XIX – первой трети XX века. На базе широкого круга источников: архивных документов, рукописных и опубликованных трудов украинских ученых впервые проанализирован генезис украиноведения как целостного синтетического знания об Украине и украинцах, выделены ведущие тенденции и наиболее характерные особенности трех периодов его развития. Первый – посвящен становлению научного украиноведения и связан с деятельностью университетских центров в Харькове, Киеве, Одессе, Львове, Черновцах, Киевской археографической комиссии, Исторического общества Нестора Летописца, Одесского общества истории и древностей, Харьковского историко-филологического общества, Львовского исторического общества, историко-филологических обществ при университетах и др. Они положили начало научно-академическим формам украиноведческих исследований, вывели их на уровень синтеза, аккумулировали археографическую базу для дальнейших изучений украинского народа. Рассматривается роль наследия М. Максимовича, М. Костомарова, П. Кулиша, М. Драгоманова, И. Франко, В. Антоновича и других ученых в обосновании идеи самостоятельности украинского народа, самобытности его языка, истории и культуры.

Второй этап взаимосвязан с деятельностью Научного общества им. Т. Шевченко во Львове – первой научной организацией академического типа, с концептуальным оформлением украиноведения на основе синтеза и

интеграции знаний. Главную роль в развитии научного украиноведения сыграл М. Грушевский, возглавивший НТШ и основавший Украинское научное общество в Киеве. Его заслуга состоит в определении предмета украиноведения, обосновании его историософской основы как целостной системы знаний, разработке новой схемы украинского исторического процесса, принципов и методов украиноведческих исследований.

Начало третьему этапу (1917–1930-е гг.) положила Украинская революция и возобновление украинской государственности, а также основание Всеукраинской Академии наук. Украиноведение получило официальный статус науки и учебной дисциплины. Показан вклад в развитие украиноведения Д. Багалия, Н. Василенко, М. Грушевского, С. Ефремова, А. Крымского, А. Лободы и др. Насаждение тоталитарного режима, марксистской парадигмы и партийно-классового подхода в науке, свертывание политики украинизации привело к деформации и идеологизации, прекращению украиноведческих исследований в УССР. Ведущие центры оставались лишь в Западной Украине и диаспоре, которые продолжили традиции развития научного украиноведения. Раскрыта роль Н. Григорьева, Д. Дорошенко, И. Крипьякевича, В. Липинского, И. Огиенко, В. Старосольского, С. Томашивского, Д. Чижевского, Н. Шаповала А. Яковлива, и других ученых в развитии научного украиноведения за рубежом.

На основании проведенного анализа сделаны выводы и рекомендации для будущих исследований и утверждения украиноведения как науки и учебной дисциплины, как философии государственной политики.

Ключевые слова: украиноведение, научные основы, украиноведческие центры, украиноведческие школы, научные общества, синтез, интегрированность, Научное общество им. Т. Шевченко, Всеукраинская Академия наук, украинизация, диаспора.

SUMMARY

Homotuk O. Ye. Establishing and confirmation the scientific grounds of science about Ukraine and about Ukrainians (the 90-s of the 19th century – the one third of the 20th century). – Manuscript.

Thesis on competition for the doctor degree of historical sciences on a specialty 09.00.12 – Science about Ukraine and about Ukrainians. – Research institute of science and about Ukraine and about Ukrainians, Kyiv, 2008.

The researching is dedicated to the history problem of establishing and confirmation the scientific grounds of science about Ukraine and about Ukrainians in 90 years of the 19th century and in the one third of the 20th century. The considerable part of work is the analysis of conceptionable researches of Ukrainian history, culture and ethnography founders who favoured to the scientific substantiations of knowledges about Ukraine and about Ukrainians as distinctive, separate, independent and united nation and has an important positive influence on the society. The contribution of the leading Ukrainian ethnographers is looked into forming the paradigm of Ukrainian ethnographical option and the role of the scientific centres and institutions are retraced and their printed parts not only on the territory of continental Ukraine but in the Ukrainian Diaspora. The causes and results of folding the Ukrainian ethnographical studios are anylized in the Soviet Ukraine too. The way of confirming the Ukrainian ethnography as integrative system, as knowledges synthesis about Ukraine and about Ukrainians as the way of expressing the Ukrainian historic mission are in the centre of the author's vision. The conclusions are made on the base of researching the scale and intensity of the science substantiating the Ukrainian phenomenon adequeted to the modern stage of the society and national science development.

Key words: science about Ukraine and about Ukrainians, university's centres, science associations, Ukrainian ethnographical centres, scientific grounds, synthesis, integrant, Taras Shevchenko science association, Academy of Sciences, emigration, propagation of Ukrainian traditions.